

УДК159.922.85

© С.В. Михайлів, 2020

orcid.org/0000-0003-1033-0719

<https://doi.org/10.33989/2226-4078.2020.1.195233>

МИХАЙЛІВ Світлана Вікторівна

*аспірант кафедри психології Полтавського національного педагогічного
університету імені В. Г. Короленка*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ХІМІЧНОЇ ЗАЛЕЖНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Стаття присвячена висвітленню особливостей емпіричного дослідження чинників формування хімічної залежності особистості. Представлено узагальнений теоретичний аналіз актуальних досліджень процесу хімічної залежності особистості та різних аспектів даного феномену. Проаналізовані результати досліджень науковців, що стосуються особливостей смислової, мотиваційної, емоційної та поведінкової сфер наркозалежної особистості, описана модель формування узалежнення. Подано детальний опис процедури факторного аналізу масиву емпіричних даних психологічних особливостей наркозалежної особистості, проаналізовано та інтерпретовано зміст та співвідношення факторів, які відображають різні чинники процесу узалежнення.

Ключові слова: наркозалежна особистість, узалежнення, чинники залежної поведінки, факторна структура наркотичної залежності особистості, модель формування узалежнення, соціальні чинники узалежнення, інтрапсихічні чинники хімічної залежності.

Постановка проблеми. Процес формування і перебігу наркотичної залежності – достатньо складний і включає велику кількість факторів, що узагальнено можна визначити як поєднання комплексу когнітивно-афективних порушень та закріплення й реалізація хворобливих поведінкових патернів. У даному комплексі поряд із фізіологічними змінами в організмі, порушеннями функціонування емоційної сфери, розігруванням патологічних життєвих сценаріїв чи неадаптивних механізмів психологічного захисту, деформаціям ціннісно-смиислового аспекту психіки наркозалежного, важлива роль належить комплексному впливу системи чинників, які визначають формування наркотичної залежності. Мова йде про цілісність розгляду процесу узалежнення у поєднанні інтра- та

інтерпсихічних чинників формування даного процесу, що виступає основним завданням наукових пошуків процесу формування наркотичної залежності і актуалізує необхідність побудови теоретико-емпіричних моделей даного процесу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема залежної поведінки виступає предметом досліджень ряду авторів. В актуальних дослідженнях приділяється значна увага вивченню окремих чинників та закономірностей становлення наркотичної адикції. Зокрема, в сучасних дослідженнях вивчається специфіка мотиваційної сфери наркозалежних (М. Л. Зобін, Н. А. Литвинова, В. І. Рерке), їх ціннісно-сміслові орієнтації (Н. Л. Арутунян, С. П. Єгорченко, Д. О. Леонтєв, Н. Ю. Самікіна), особистісні характеристики (А. Д. Асєєва, О. А. Жарких, В. Д. Менделевич, А. J. Leshner), специфіка емоційної сфери (Т. І. Букановська, О. О. Коляго, В. В. Чирко) та поведінкових характеристик (Ю. Валентик, В. З. Сірко) даної категорії осіб. Реабілітація наркозалежних виступає окремим предметом дослідження у таких авторів як О. І. Бондарчук, Т. Є. Галактіонова, І. Ю. Гусєв, С. В. Дворяк, І. П. Кутянова, Н. Г. Штейн, тощо.

Людам з наркотичною залежністю властиві певні особливості смислової сфери, що виражаються у її структурних та змістовних характеристиках. У структурі смислів наркозалежних відмічається її загальна спрощеність, згорнутість, що сигналізує про певну втрату життєвих смислів. Особливо значимою виступає структурна розірваність та незв'язність смислів у наркоманів, нездатність вибудувати ієрархію смислової структури, що виражається у сприйнятті життя ними як низки не пов'язаних між собою ситуацій, котрі не об'єднані загальними цілями, переконаннями індивіда (Самікіна, Серебрякова, 2007). За результатами досліджень Л. Ф. Щербини (2004) наркозалежним особистостям властиві знижений рівень смислової ієрархічності: смислові конструкти, які впливають на особистісні зміни, займають низькі рангові місця в структурі мотиваційно-смислової сфери. В структурі мотиваційно-смислової сфери осіб, залежних від наркотиків, фактично нівельовані такі смислові конструкти, як особистісна свобода, самовираження, емоційна зрілість, відповідальність.

Смислова сфера наркозалежних відображає їх кризовий стан, який переживається як відчуття пустоти і відсутності смислу життя, незадоволеність самореалізацією і процесом життя, зневіра у своїй здатності самостійно вирішити проблему залежності (Зобін, 2012). Тобто, ціннісно-смислова сфера наркозалежних характеризується порушенням ієрархічності, неструктурованістю, відмежованістю від реальних життєвих цінностей, переважанням підпорядкуванню захисних механізмів тощо.

Особливості емоційної сфери наркозалежних також досліджені науковцями. Зокрема, Т. І. Букановська визначила зв'язок емоційної сфери наркозалежного та системи його психологічних захистів; О. О. Коляго (2016) розкрито зміст депресивних станів та надцінних утворень особистості; В. В. Чирко (2009) частково акцентовано увагу на емоційних характеристиках наркозалежних у контексті симптомів і синдромів наркотичної залежності.

Увага дослідників при вивченні мотиваційної сфери наркозалежних переміщується з вивчення мотивів, що спонукають до розвитку хімічної адикції, до дослідження мотиваційної сфери залежної особистості контексті її життєвого функціонування чи реабілітації. У комплексному дослідженні мотивації наркозалежних О. А. Жарких (2013) визначені особливості мотиваційної сфери наркотично залежних, що характеризується наступними особливостями: більшою дефіцитарністю просоціальних потреб; зниженням мотивації до досягнення, стійкості мотиваційної спрямованості в цілому та інтересів зокрема; значною перевагою почуттів, пов'язаних із задоволенням глоричних, естетичних, гедоністичних і акзітивних потреб (Максименко, 2007). Авторка зазначає, що в мотиваційній сфері наркозалежних відбувається деформація (незбалансованість) тимчасової перспективи. З одного боку, наркозалежні меншою мірою намагаються думати про минуле, оскільки менш здатні до самоаналізу і минуле викликає негативні спогади; з іншого боку, вони мало думають про майбутнє. Їх думки не носять конструктивного характеру і не пов'язані з плануванням реальних подій з перетворення життя.

У науковій розробці О. О. Фільца та К. В. Седих (2019) зауважена важлива роль міжособистісного спілкування в рамках

наркоманічної субкультури у формуванні наркозалежності. Завдяки реалізації мотивів спілкування з оточуючими (безпосередньо у підлітковому та юнацькому віці) та отримання власної ідентичності через відчуття приналежності до цієї групи створюється кататимно-імажинітивний образ нового «бажаного об'єкта». Саме у такій міжособистісній взаємодії формується системи адикції – визначається послідовність звертання до засобів адикції. Встановлюється визначена частота реалізації адиктивної поведінки, а відтак – створюється специфічна ритуалізація поведінки. Зрештою, вся субкультура залежності поступово стає кататимним переживанням: формується надцінне ставлення як до агента, так і до всієї субкультури. При цьому, об'єкт залежності (хімічний агент) стає перехідним об'єктом спілкування, символом стосунку і всієї субкультури, де ритуали окреслюють її границі (Фільц, Седих, 2019). Перебуваючи у такій субкультурі особистість, засвоюючи ідеали та смислові установки, що пропагуються субкультурою, формує у себе специфічне осмислення процесу життя та залежності, використовуючи закріплені в субкультурі смислові форми осмислення – «шаблони», які задають, хоча і хибне, але цілісне і спрощене усвідомлення ролі наркотику у їх житті (Лавріненко, 2017).

Вагомим аспектом розуміння закономірностей перебігу наркотичної залежності виступає вивчення рольової компетентності наркозалежних осіб. Так, у дослідженні В. З. Сірко (2018) визначено, що внутрішня структура рольової компетентності містить когнітивний, конотативний і мотиваційно-рефлексивний компоненти. Відповідно до такої внутрішньої структури наркозалежному властиві: обмеженість знань про власну рольову компетентність, рольові стереотипи поведінки, несвідоме прийняття деструктивних очікувань соціального середовища, нездатність до рефлексії рольової поведінки та впливу на неї референтного оточення.

Проте, перераховані вище дослідження розкривають лише окремі аспекти формування наркотичної залежності, не відображаючи ключових моментів її формування. Отже, вагомим завданням у даному контексті виступає побудова цілісної моделі формування наркотичної залежності та виокремлення специфічних механізмів її становлення. З огляду

на здійснений нами теоретичний та емпіричний аналіз процесу узалежнення (Фільц, Седих, Михайлів, 2018), нами розроблено п'ятикомпонентну модель розвитку залежності, згідно з якою наркотична залежність розвивається у взаємодії таких елементів особистості залежного як мотивація, пам'ять, мислення, тілесний компонент, емоції та фіксована уява. Превалююча роль у становленні адитивного процесу належить фіксованій уяві, що розуміється нами як емоційно насичений образ, що створюється на основі процесу гіпертрофування частини дійсності в уяві та її добудування у фантазії. Під час впливу агенту адикції створюється специфічна «амальгама» – сплав емоції і образу, який набирає самостійного надцінного значення. Фіксована уява у процесі розвитку залежності є центром циркулярних зв'язків між іншими психічними процесами: емоціями – через надцінне емоційне ставлення до об'єкта адикції; пам'яттю, мотивацією та мисленням – через виникнення надцінних ідей. При цьому специфічністю цієї системи виступає фіксованість – уяви, відношення, ідеї.

Якщо врахувати, що образ уяви за змістом є можливістю буття предмета (ситуації), то в сферу «бажаного в сполученні з емоційною зарядженістю ми одержуємо можливого і/або небажаного можливого». Це проявляється в тому, що людина всупереч логіці причинно-наслідкових зв'язків вважає реальним, допускає до себе, до області своїх переживань те, що відповідає її бажанням, зміст мислення при цьому, в свою чергу, підпорядковується емоціям. Виникає надцінна ідея, яка створює базис для планування конкретних дій, вона також формує внутрішній план дій; планування і програмування життя. Виникнення надцінних ідей відображає порушення функціонування змістоутворюючої функції когнітивних процесів, відображаючи порушення причино-наслідкових зв'язків в усвідомленні життя і вчинків, персевераціях змістів, закріплених за різних об'єктивними і суб'єктивними сторонами людського життя. Тож, виокремлення ключових механізмів формування наркотичної залежності та необхідність систематизації чинників її виникнення і перебігу має виражену наукову актуальність.

Тож, **метою** даної статті виступає опис і узагальнення результатів емпіричного дослідження чинників формування хімічної залежності особистості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для вивчення психологічних характеристик наркозалежних у процесі реабілітації застосовано комплекс діагностичних методик до якого увійшли: «Тест-опитувальник Томаса-Кілмана на поведінку в конфліктній ситуації»; «Опитувальник рівня агресивності Баса-Даркі»; «Оцінка нервово-психічної напруги» Т. А. Немчина; Шкала тривоги Ч. Спілбергера; «Самопочуття, активність, настрої» (САН) (В. А. Доскін, Н. А. Лаврентєва, В. Б. Кулі і М. П. Мірошниковим); «Тест Равена. Шкала прогресивних матриць»; «Ціннісний опитувальник Ш. Шварца»; «Опитувальник для дослідження рівня імпульсивності В. А. Лосенкова»; «Рівень суб'єктивного контролю» (Є. Ф. Бажин, Є. А. Голинкіна, Л. М. Еткінд); «Системна дошка» (К. Герінг) та методика ОПД-2, інтерв'ювання, проєктивні методики, техніки виокремлення особистих та сімейних міфів досліджуваних. Дослідженням було охоплено 60 осіб, з яких 30 наркозалежних з періодом реабілітації до року та 30 наркозалежних з періодом реабілітації з року до 5 років. Віковий діапазон вибірки опитуваних, які проходять період реабілітації становив 18-67 роки, гендерний склад даної вибірки налічував 43 жінок і 17 чоловіків.

З метою виокремлення сукупності найбільш впливових чинників формування наркотичної залежності та закономірностей особистісних змін наркозалежних у період реабілітації нами проведений факторний аналіз усього масиву емпіричних даних із процедурою Varimax-обертання з нормалізацією Кайзера. Факторизація, дала нам можливість виокремити найбільш вагомні змістовні компоненти (фактори) механізму узалежнення особистості.

Для здійснення факторного аналізу виокремлено загалом діагностичних 96 змінних, до яких увійшли: 5 показників поведінки у конфлікті за методикою «Тест-опитувальник Томаса-Кілмана на поведінку в конфліктній ситуації»; 10 показників агресивності досліджуваних, визначені за методикою «Опитувальник рівня агресивності Баса-Даркі»; 1 показник нервово-психічної напруги за методикою «Оцінка нервово-

психічної напруги» Т. А. Немчина; 2 показника тривожності, виявлені за підсумками проведення Шкали тривоги Ч. Спілбергера; 3 показника за методикою «Самопочуття, активність, настрої» (САН) (В. А. Доскін, Н. А. Лаврентьєва, В. Б. Кулі і М. П. Мірошниковим); 1 показник інтелектуального розвитку за методикою «Тест Равена. Шкала прогресивних матриць»; 20 змінних (10 показників ідеальних ціннісних уявлень та 10 показників ціннісних поведінкових пріоритетів) за методикою «Ціннісний опитувальник Ш. Шварца»; 1 змінна імпульсивності за методикою «Опитувальник для дослідження рівня імпульсивності В. А. Лосенкова»; 7 змінних, які характеризують інтернальність досліджуваних, виявлену за методикою «Рівень суб'єктивного контролю» (Є. Ф. Бажин, Є. А. Голинкіна, Л. М. Еткінд). Також, для більш повного відображення усіх емпіричних даних до змінних, що в подальшому факторизувалися, нами включені результати проведення методики самоопису в контексті інтерв'ювання, техніки виокремлення особистих та сімейних міфів досліджуваних та результатів методики «Системна дошка» (К. Герінг). При цьому, для таких показників розроблена спеціальна числова шкала від 1 до 5 балів, з метою можливості їх факторизувати разом із іншими показниками за кількісними шкалами методик. Зокрема, до масиву даних факторизації внесено 21 змінну, які характеризують образи фіксованої уяви досліджуваних різної тематики; 5 смислових конструктів та 7 міфів, використаних досліджуваними для обґрунтування ролі наркотику у їх житті; 7 показників конфігурації стосунків, виявлених за підсумками проведення методики «Системна дошка» (К. Герінг) та 7 показників дисфункціональних конфліктів за методикою ОПД-2.

Результати факторного аналізу (міра виборчої адекватності Кайзера-Майєра-Олкіна = 0,501) відображають наявність 9 факторів, які описують 63,1% загальної дисперсії ознак.

До першого фактору «Виражена екстернальність та негативний актуальний стан як перешкоди у доведенні самостійності наркозалежної особистості» (10,41% сумарної дисперсії, факторна вага становить 8,074) увійшли змінні: самопочуття (0,820), активність (0,807), настрої (0,791), загальний показник інтернальності (0,606), ідеалізована цінність

самостійності (0,577), інтернальність у сфері невдач (0,570), інтернальність у сфері виробничих відносин (0,566), індивідуальна цінність досягнення (-0,558), інтернальність у сфері сімейних відносин (0,521), показник інтелекту (0,483), ідеалізована цінність гедонізму (0,471), ідеалізована цінність традиції (0,416), ідеалізована цінність доброти (0,415), дисфункціональний конфлікт за типом «підкорення-контроль» (-0,404), інтернальність у сфері міжособистісних відносин (0,393), індивідуальна цінність влади (-0,379). Зміст даного фактору відображає орієнтацію досліджуваних на підкреслення переважаючої ролі негативного актуального стану під час вживання наркотичних засобів та вираженої екстернальності (в усіх сферах життя) як перешкод до доведення власної самостійності та неможливості подолати дисфункціональний конфлікт за типом «підкорення-контроль» (оскільки за даною змінною наявна обернена кореляція). Даний фактор відображає тенденцію наркозалежних до неспроможності досягти незалежності, самостійності та бути самодостатньою особистістю через наявність негативного стану при вживанні наркотиків та реабілітації (наприклад, абстинентного синдрому), залежність від оточуючих, виражену екстернальність. Ці ж характеристики не дають їм можливість вирішити дисфункціональний конфлікт за типом «підкорення-контроль», де вони прагнуть не підкорюватись, проте надмірно залежні від оточення і тому все одно підкорюються, проявляють адиктивні риси особистості.

Зміст другого фактору «Агресивне протистояння світу через неможливість досягти цінностей універсалізму та слідуванню традиціям» (8,56% сумарної дисперсії, факторна вага становить 6,3) увійшли змінні: цінність універсалізму (0,586), роздратування як форма агресивності (0,562), фізична агресія (0,551), цінність традиції (0,497), образа (0,488), ідеалізована цінність безпеки (0,470), ідеалізована цінність універсалізму (0,458), негативізм (0,453), цінність конформності (0,443), почуття провини як форма агресивності (0,441), образ фіксованої уяви тіла після вживання (0,435), ідеалізована цінність влади (0,399). Змістовне наповнення даного фактору відображає конфліктну позицію наркозалежних особистостей, які проявляють агресивність у різних формах, що розцінюється

ними як реакція на неможливість досягти універсальних цінностей, бути ефективними у стосунках з «тверезими» людьми, слідувати думці суспільства. Також, важливим виступає зв'язок агресивності наркозалежних та їх цінності безпеки, що дозволяє розцінювати властиву їм агресивність як засіб досягнення стану безпеки. При цьому, такий зв'язок забезпечує образ фіксованої уяви свого тіла після вживання, що відповідає нормативам суспільства і безпечному життю з одного боку, та зниженню агресивних проявів, настанню стану комфорту – з іншого.

Третій фактор «Перебування в центрі сімейних стосунків як джерело позитивних емоцій, безпеки та подолання агресивних тенденцій» (7,49% сумарної дисперсії, факторна вага становить 5,27) увійшли змінні: цінність стимуляції (0,529), непрямая агресія (-0,528), індивідуальна цінність гедонізму (0,500), індивідуальна цінність самостійності (0,451), індекс агресивності (-0,445), ідеалізована цінність стимуляції (0,397), індивідуальна цінність безпеки (0,392), тип конфігурації сімейних стосунків «Зірковий» (0,356). Зміст цього фактору наголошує на чіткому зв'язку між зайняттям центральної, «зіркової» позиції в системі сімейних стосунків та досягненням позитивних емоцій, стимуляції психічного життя. Саме прагнення до гедонізму та стимуляції чітко пов'язано у наркозалежних із зайняттям зіркової позиції в сім'ї, і, відповідно, призводить до зменшення агресивності (негативні кореляції) і підвищення почуття безпеки і належності до соціального кола. Відповідно, розвиток адикції у досліджуваних можемо інтерпретувати і як незадоволення потреби в любові з боку сім'ї, що повинна була дати безпеку і позитивні емоції. Натомість, така позиція заміщується наркотичною речовиною і компенсує нестачу уваги з боку ближніх.

До четвертого фактору «Компроміс у стосунках з оточуючими як засіб подолати залежність та виправити «хибні» обґрунтування шкоди наркотичної речовини» (6,97 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 4,77) віднесені наступні змінні: образ фіксованої уяви «покинутість» (0,563), міф №3 «В деяких країнах деякі наркотики дозволено вживати, значить їх вживати можна» (-0,537), конкуренція як тактика поведінки в конфлікті (-0,501), стратегія компромісу (0,437), ідеалізована

цінність конформності (-0,426), міф №5 «Контрольовано вживати можна» (0,410), образ успішного себе у фіксованій уяві (0,361), образ фіксованої уяви «страх померти» (-0,360), дисфункціональний конфлікт за типом «конфлікт самоцінності» (-0,345), образ фіксованої уяви «біль» (0,310). Даний фактор відображає нерозривну і чітко визначену єдність між спроможністю перебувати в ефективних стосунках з оточуючими та необхідністю переосмислити роль наркотику у своєму житті.

П'ятий фактор «Залежність як наслідок неможливості вирішити конфлікт ідентичності та знайти себе в континуумі від пасивної до активної позиції в стосунках» (6,49 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 4,305) включає такі змінні як: індекс ворожості (0,513), вербальна агресивність (0,511), ситуативна тривожність (-0,495), дисфункціональний конфлікт ідентичності (0,478), пристосування як стратегія поведінки у конфлікті (0,414), міф №7 «Хочу п'ю, не хочу – не п'ю» (0,403), конструкт №5 «Наркотик ставив мене на коліна» (0,355), збалансований тип конфігурації сімейних стосунків (0,327). Зміст цього фактору відображає особливу роль неможливості наркозалежних вирішити конфлікт ідентичності і визначитися як переважаючою тенденцією взаємодії – залежністю від оточуючих і пристосування до соціуму (пасивна позиція) чи гармонійні стосунки і наявний самоконтроль. Результатом невирішення такого конфлікту ідентичності виступають прояви агресивності, наявність залежності, заснованої на самовпевненості досліджуваних, їх упевненості в тому, що вони в будь-який момент можуть припинити вживати. Вони не можуть припинити вживання ПАР і тому агресивні, проявляють ворожість до оточуючих через компенсування нестачі самоконтролю у стосунках з оточуючими та з наркотичним агентом.

Шостий фактор «Напруга, тривожність і негативне ставлення до себе як результат неможливості досягти бажаного» (6,013 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,85) містить такі змінні як: жалість до себе як образ фіксованої уяви (0,499), особистісна тривожність (0,478), ідеалізована цінність досягнення (-0,467), цінність доброти (0,438), імпульсивність (0,428), нервово-психічна напруга (0,365), міф №4 «Вживання

наркотиків – це показник дорослості. Це круто!» (-0,365), музика як образ фіксованої уяви (-0,284). Даний фактор відображає чіткий взаємозв'язок між обмеженнями в реалізації свого потенціалу, успішними стосунками з оточуючими та появою як наслідку цього негативних емоційних переживань, нервово-психічної напруги, тривожності.

До складу сьомого фактору «Соціальна залежність наркозалежного як чинник його неуспішності у справах» (5,86 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,71) входять змінні: компанія наркозалежного як образ фіксованої уяви (-0,509), інтернальність у сфері досягнень (0,498), дисфункціональний конфлікт «потреба в турботі – самодостатність» (-0,419), конструкт №1 «Я вже помер і не можу нічого змінити» (0,408). Даний фактор описує виражену залежність від системи стосунків наркозалежного при одночасній негативній оцінці соціального оточення, що пов'язано на рівні образів фіксованої уяви з вживанням наркотику. Таке соціальне оточення наркозалежні інтерпретують як вагомий чинник виникнення феномену узалежнення та те, що накладає на них самих обмеження у їх реалізації.

Восьмий фактор «Вплив альянсів і коаліцій у сімейній взаємодії наркозалежного на виникнення у нього почуття провини» (5,767 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,62) об'єднує у собі вину як образ фіксованої уяви (0,529), стратегію уникнення у конфлікті (-0,467), муки сумління як образ фіксованої уяви (0,463), альясно-коаліційний тип конфігурації сімейних стосунків (0,390), симбіотично-конфліктний (-0,387) і опосередкований (-0,350) тип конфігурацій. Даний фактор описує негативний вплив засвоєної в сімейній взаємодії альясно-коаліційної конфігурації стосунків на виникнення почуття провини, імовірно, перед «значущим іншим» у процесі взаємодії. Така провинна інтеріоризується в особистості наркозалежного і звертається у бік нього самого коли він символічно «вступає до альянсу з наркотичною речовиною» проти свого повноцінного функціонування. Даний виявлений зв'язок почуття провини та альясно-коаліційної конфігурації сімейних стосунків цікавий і

демонструє глибинні механізми онтогенезу особистості, схильної до наркотичної залежності.

Дев'ятий фактор «Сімейне виховання як чинник виникнення залежності та ресурс її подолання» (5,54 % сумарної дисперсії, факторна вага становить 3,4) містить такі змінні: міф №2 «Марихуана залежності не викликає» (0,455), Конструкт №4 «...бажання жити» (0,417), Міф №6 «Залежність – моральна запущеність» (0,406) та образ сім'ї у фіксованій уяві (0,360). Зміст даного фактору акцентує увагу на ролі образу сім'ї у фіксованій уяві наркозалежних при формуванні наркотичної залежності, що має амбівалентний вплив. З одного боку, образ сім'ї у фіксованій уяві наркозалежного відображає порушення когнітивної обробки інформації і виражається в певній відсутності застереження стосовно негативного впливу наркотичної речовини на організм людини, зменшення когнітивного контролю власної поведінки. З іншого боку, саме образ сім'ї виступає тим тригером у наркозалежних, що запускає складний комплекс ресурсного відновлення та подолання наркотичної залежності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Результати теоретичного аналізу проблеми засвідчили необхідність розгляду процесу формування узалежнення від наркотику як складний та обумовлений системою чинників механізм. Результати факторного аналізу дали можливість продемонструвати за рахунок виокремлених факторів та поєднання змінних у них комплексний вплив різного роду чинників на процес формування узалежнення. Зокрема, виявлені угруповання емпіричних даних, що стосуються особливостей емоційної сфери наркозалежних, їхніх когнітивних регуляторів поведінки (у формі смислових конструктів та міфів), впливу патернів поведінки на формування наркотичної залежності. Найбільш загальними результатами факторного аналізу виступають наступні: наркотична залежність обумовлена складним комплексом факторів, важливу роль в формуванні наркотичної залежності мають особливості емоційної сфери особистості, її засвоєні патерни сімейної взаємодії у вигляді конфігурацій стосунків, особливості вирішення дисфункціональних внутрішньособистісних конфліктів, тощо.

Разом із тим, проблема пошуку системи чинників формування узалежнення залишається не вирішеною остаточно та потребує подальшого вивчення. Зокрема, подальші спроби такого емпіричного осягнення даної проблеми автором будуть пов'язані з розкриттям ролі конфігурації сімейної взаємодії та характеру вирішення внутрішньособистісних конфліктів особистістю як чинників її схильності до наркотичної залежності.

Список використаних джерел

- Жарких А. А. Психологические особенности наркозависимых заключенных : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.06. Рязань, 2013. 25 с.
- Зобин М. Л. Теоретические модели аддиктивного влечения: связь с механизмами зависимости и лечение. Ч. III. *Неврологический вестник*. 2012. № 1. С. 49–58.
- Коляго О. О. Клинико-психопатологическая структура синдрома сверхценных образований, формирующегося в рамках эндогенной депрессии. *Психиатрия*. 2016. № 70 (02). С. 15–20.
- Лавріненко В. А. Особливості смислової сфери підлітків із неформальних об'єднань агресивної та романтико-ескапістської спрямованості. *Психологія і особистість*. 2017. № 1. С. 130–145.
- Максименко С. Д., Максименко К. С., Папуча М. В. Психологія особистості. Київ : КММ, 2007. 296 с.
- Самыкина Н. Ю., Серебрякова М. Е. Динамика ценностно-смысловой сферы личности в процессе наркотизации : монография. Самара : Универс групп, 2007. 148 с.
- Седих К. В. Психологія взаємодії систем: «сім'я та освітні інституції». Полтава : Довкілля-К, 2008. 228 с.
- Сірко З. С. Рольова компетентність як чинник ресоціалізації наркозалежних: програма дослідження. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2018. Вип. 42 (45). С. 189–204.
- Фільц О. О., Седих К. В., Михайлів С. В. Фіксована ява як механізм виникнення узалежнення. *Психологія і особистість*. 2018. № 2(14). С. 9–22.
- Фільц О. О., Седих К. В. Ритуал зцілення як технологія психологічної реабілітації осіб із хімічним узалежненням. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. Вип. 60. Харків : ХНПУ, 2019. С. 231–247.

- Чирко В. В., Демина М. В. Симптомы и синдромы аддиктивных заболеваний. Аддиктивная триада. *Наркология*. 2009. № 7. С.77–85.
- Щербина Л. Ф. *Динаміка смислових структур осіб, залежних від психоактивних речовин, в процесі психологічної реабілітації* : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07. Київ, 2004. 37 с.

References

- Chirko, V. V., & Demina, M. V. (2009). Simptomy i sindromy addiktivnyh zabojevanij. Addiktivnaja triada [Symptoms and syndromes of addictive diseases. Addictive Triad]. *Narkologija [Narcology]*, 7, 77-85 [in Russian].
- FIIts, O., & Sedych, K. (2019). Rytual ztsilennia yak tekhnolohiia psykhologichnoi reabilitatsii osib iz khimichnym uzalezhnenniam [Healing ritual as a technology of psychological rehabilitation of persons with chemical addiction]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H.S. Skovorody. Psykholohiia [Bulletin of the G.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Psychology]*, 60, 231-247 [in Ukrainian].
- FIIts, O., Sedych, K., & Mihayliv, S. (2018). Fiksovana uiava vak mekhanizm vynyknennia uzalezhnennia [Fixed imagination as a mechanism of dependence occurrence]. *Psykholohiia i osobystist [Psychology and personality]*, 2(14), 9-22 [in Ukrainian].
- Koljago, O. O. (2016). Kliniko-psihopatologicheskaja struktura sindroma sverhcennyh obrazovanij, formirujushhegosja v ramkah jendogennoj depressii [Clinical and psychopathological structure of the syndrome of supervalued formations, which forms within the framework of endogenous depression]. *Psihiatrija [Psychiatry]*, 70 (02), 15-20 [in Russian].
- Lavrinenko, V. A. (2017). Osoblyvosti smyslovoi sfery pidlitkiv iz neformalnykh ob'iednan ahresyvnoi ta romantyko-eskapistskoj spriamovanosti [The specificity of meaning sphere of adolescent's from informal unions of aggressive and romantic-escapist orientation]. *Psykholohiia i osobystist. [Psychology and personality]*, 1, 130-145 [in Ukrainian].
- Maksymenko, S. D. (2007). *Psykholohiia osobystosti [Psychology of personality]*. Kyiv: KMM [in Ukrainian].
- Samykina, N. Ju., & Serebrjakova, M. E. (2007). *Dinamika cennostno-smyslovoj sfery lichnosti v processe narkotizacii: monografija [The dynamics of the value-meaning sphere of personality in the process of anesthesia: monograph]*. Samara: Univers grupp [in Russian].
- Sedych, K. V. (2008). *Psykholohiia vzaємодії system: "simia ta osvitti instytutsii" [Psychology of systems interaction: "family and educational institutions"]*. Poltava: Dovkillja-K [in Ukrainian].

- Shcherbyna, L. F. (2004). *Dynamika smyslovykh struktur osib, zaleznykh vid psykhoaktyvnykh rečovyn, v protsesi psykhologichnoi reabilitatsii* [Dynamics of semantic structures of persons dependent on psychoactive substances in the process of psychological rehabilitation] (Extended abstract of PhD dissertation). Kyiv [in Ukrainian].
- Sirko, Z. S. (2018). Rolova kompetentnist yak chynnyk resotsializatsii narkozaleznykh: prohrama doslidzhennia [Role competence as a factor in the re-socialization of drug addicts: a research agenda]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykhologii* [Scientific studies in social and political psychology], 42 (25), 189-204 [in Ukrainian].
- Zharkih, A. A. (2013). *Psichologicheskie osobennosti narkozavisimyh zakljuchennykh* [Psychological features of drug-dependent prisoners]. (Extended abstract of PhD dissertation). Ryazan [in Russian].
- Zobin, M. L. (2012). Teoreticheskie modeli addiktivnogo vlechenija: svjaz' s mehanizmami zavisimosti i lechenie. Ch. III [Theoretical models of addictive drive: connection with mechanisms of dependence and treatment. Part III]. *Nevrologicheskij vestnik* [Neurological Bulletin], 1, 49-58 Ryazan [in Russian].

S. Mychailiv

PSYCHOLOGICAL INVESTIGATION OF PERSONALITY'S CHEMICAL DEPENDENCE FACTORS

The article is aimed to reveal the features of personality chemical dependence formation factors empirical study. A generalized theoretical analysis of topical studies of the individual chemical dependence process and various aspects of this phenomenon are presented. The results peculiarities of semantic, motivational, emotional and behavioral spheres of drug addicted personality scientists researches are analyzed. The model of personality's dependence formation is described. A detailed description of the drug addicted person psychological features array of empirical data factor analysis procedure is given. The content and correlation of the factors that reflect the various factors of the dependency process are analyzed and interpreted.

Keywords: *addictive personality, addiction, factors of addictive behavior, personality narcotic dependence factor structure, addiction formation model, social factors of addiction, intrapsychic factors of chemical dependence.*

Надійшла до редакції 23.12.2019 р.